

KÂDILKUDÂTLIK MÜESSESESİNİN OLUŞUMU VE İLK KÂDILKUDÂTLAR

Yard. Doç. Dr. Ahmet Hamdi FURAT*

ÖZET

Kâdilkudâtlık müessesesi, Abbâsi Halifesi Harun er-Reşid (786-809/170-93) tarafından kurulmuştur. Bunun, Sâsânilerin dînî kurumlarından **Môbez-i Môbezân**'ın etkisiyle kurulduğu özellikle müsteşrikler tarafından sık sık dile getirilmiştir. Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi Ebû Yûsuf, ilk kâdilkudât olarak atanan âlim olmuştur. Bu durumun özellikle Hanefî Mezhebi için bir dönüm noktası olduğu ve böylece daha ismi konulmasa da Hanefîliğin, Ebû Yûsuf'un kâdilkudât sıfatı sebebiyle atadığı kâdılar vasıtasıyla İslam dünyasında yayıldığı iddia edilmektedir. Makalemizde öncelikle kâdilkudâtlık müessesesinin kurulmasındaki iç ve dış sebepler tartışılacak, daha sonra da ilk beş kâdilkudât üzerinde yoğunlaşarak müessesenin oluşum safhası aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kâdilkudât, İslam Hukuku Tarihi, Ebû Yusuf, Kâdi.

ABSTRACT

FORMATION OF INSTITUTION OF QADILQUDAT AND FIRST QADILQUDATS

The institution of Qâdilqudât (chief qâdi) was found by Harun al-Rashîd (786-809/170-93). It is often mentioned by orientalisists that the institution of Qâdilqudât was formed by the effect of Sasanid's religious institution entitled "Môbez-i Môbezân". Abû Hanîfa's prominent pupil Abû Yûsuf was appointed as a first Qâdilqudât. It is recorded that this was a turning point for the Hanafite Madhab and it started to spread in the Islamic world by the means of Qâdis appointed by Abû Yûsuf. In this article, firstly the interior and exterior reasons in the forming of institution of Qâdilqudât will be discussed, then focus on the first Qâdilqudâts to research their relations with Abû Hanîfa and his pupils.

Keywords: Qâdilkudât, History of Islamic Law, Abû Yûsuf, Qâdi.

I. Tarihî Arkaplan

Emevîlerin son dönemlerinde gücünü daha da arttıran Abbâsi hareketi, yaklaşık 90 yıl (661-750) İslam dünyasında hüküm süren Emevî Devletini yıkmıştır. İlk Abbâsi Halifesi Ebû'l-Abbâs'ın (750-754) dört yıllık halifeliklerinden sonra yerine Ebû Ca'fer el-Mansûr (754-775) geçmiştir. Daha Abbâsi hareketinin ilk oluşum safhasında öne çıkan İranlı ve Türk unsurlar, kendilerine olan muhâlefete rağmen yönetimde etkin olmuşlardır¹. Halife el-Mansûr'un, hilâfeti Şam'dan Irak'a taşınması, Sâsânî İmparatorluğu'nun eski başkenti Ctesiphon'un bulunduğu bölgede Bağdad şehrini kurması, İranlı unsurların zaferi olarak algılanabilir. Fakat Abbâsi devleti, İranlı ve Türk unsurların engellenemez yükselişine karşı bazı önlemler almak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Emevî devletinin yıkılmasıyla sonuçlanan hareketin lideri Türk menşeli Ebû Müslim el-Horasanî'nin (ölm. 137/756) öldürülmesini kaydedebiliriz². Diğer taraftan Kûfe şehrinin gerek mimârî, gerekse sosyo-kültürel anlamdaki kazanımlarını tevârüs eden Bağdad şehri³, İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden gelen ilim adamları için bir câzibe merkezi olmuştur. Bunlar arasında Ebû Hanîfe (ölm. 150/767) ve talebesi Ebû Yûsuf (ölm. 182/797) zikredilebilir. el-Mansûr'dan sonra el-Mehdî (775-785) ve el-Hâdî (785-786) hemen ardından da Harun er-Reşid halife olmuşlardır. En sonuncusunun halifeliliği, özellikle İran menşeli Bermekî ailesinin⁴ ciddî desteği ile görkemli bir saltanat hâlini almıştır⁵. Harun er-Reşid'den sonra halife olan oğulları Muhammed el-Emîn (193-198/809-813), Abdullah el-Me'mûn (198-218/813-833), el-Mu'tasım Billâh (218-227/833-842) esâs itibarıyla babalarının siyâsetini devâm ettirmişlerdir.

¹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", **DİA**, I, İstanbul 1988, s.34-35.

² Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, İstanbul 1990, III, 76-89.

³ Mahfuz Söylemez, **Bedevîlikten Hadaflîğe Kûfe**, Ankara 2001, s. 334.

⁴ Bermekî ailesi, Belh bölgesinde Nevbahar tapınağının râhiplerinden olan Bermek'e nispet edilen bir ailedir. Bu âileden olan Hâlid el-Bermekî Abbâsi hareketine katılmış ve Ebu'l-Abbâs ve el-Mansûr dönemlerinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Onun oğlu Yahya el-Bermekî ve oğlu Cafer Hâliife Harun er-Reşid'le çok yakın bir ilişki kurmuştur. Fakat bu âile yine Harun er-Reşid zamanında siyâsetten el çekirilmiştir. Faruk Ömer Fevzi, **el-Hilâfe el-Abbâsiye**, Amman 2003, I, s. 196-201; Hakkı Dursun Yıldız, "Bermekiler", **DİA**, V, İstanbul 1992, s. 519.

⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Bermekiler", **DİA**, V, s. 519.

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı.

Kısaca siyâsî tarihi hakkında bilgi verdiğimiz süreçteki sosyo-kültürel ve dînî hareketlilikler kâdilkudâtlar işlenirken hatırlatılacaktır. Fakat Halife el-Me'mûn zamanında Mutezile hareketinin nüfûz kazanmasını burada özellikle belirtmek gerekmektedir.⁶

II. Kâdilkudâtlık Müessesesi

“Kâduların kâdısı” veya “baş kâdı” şeklinde ifâde edilebilecek “Kâdilkudât” müessesesine ilk atanan kâdının Ebû Yûsuf olduğu ve onu atayan halifenin Harun er-Reşid olduğu bilinmektedir.⁷ Bu müessese hakkındaki tartışmalar genellikle Sâsânî döneminin dînî bir müessesesi olan “môbez-i môbezân/مويد مويدان” üzerinden yapılmış ve bu müessesenin İran etkisiyle kurulduğu vurgulanmak istenmiştir.⁸ Bu konudaki en önemli dayanaklardan birisi, yukarıda da işaret edildiği gibi müessesenin kurulduğu Harun er-Reşid döneminde, İran menşeli Bermekî ailesinin devlet nezdindeki güçlü konumudur.⁹ Bu konum, Abbâsî devletinde müesseseleşmenin İran etkisiyle olmasını sağlamıştır.

Môbez kelimesi eski İran dilinde “Zerdüştilerin mabedlerinin sâhibi, Zerdüşti dininin reisi, Zerdüştilerin ruhânî reisi” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰ Zerdüştilerin ruhânî sınıfını ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi Sâsânîler dönemindeki tüm hüküm vericilerin¹¹ reisi anlamındaki “dâzur”, diğeri de dîn âlimleri diye tercüme edebileceğimiz “môgan”lardır. Môbez etimolojik olarak “mog ve ped” kelimelerinden gelmektedir. Môbezlerin de bu ulemâ sınıfı içinde olduğunu kaydetmeliyiz.¹²

⁶ Faruk Ömer Fevzi, *el-Hilâfe el-Abbâsiyye*, Amman 2003, I, s. 234-236.

⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut 1997, XIV, 345.

⁸ Bkz. Kaldy Nagy, “Kadâ”, *EL*², s. 374; E. Tyan, “Kadî”, *EL*², 374; Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, trc. Mehmet Dağ, Ankara 1986, s. 60.

⁹ Hakki Dursun Yıldız, “Bermekiler”, *DİA*, V, s. 519.

¹⁰ Ali Ekber, *Lügatnâme-i Dihhudâ*, Tahran 1915, Môbez maddesi.

¹¹ Ali Ekber, *Lügatnâme-i Dihhudâ*, Tahran 1915, Dâzur maddesi. Dihhudâ’daki “kâdı” tabirini bir yanlış anlama olmasın diye kasıtlı kullanmadık.

¹² Ali Ekber, *Lügatnâme-i Dihhudâ*, Tahran 1915, Môbez maddesi.

Burada hatırlatılması gerekmektedir ki, bu kelime klasik İslam literatüründe kâdilkudât kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır¹³. Fakat bu iki kelime arasındaki kelime yapısı benzerliği veya bazı yerlerde eş anlamlı olarak kullanılmaları, bunlardan, sonra kurulmuş olanın birincisinden devşirildiği anlamına gelmemelidir. Bu duruma işaret eden Husseyin F. Kasassbeh, öncelikle el-Ya‘kûbî’den nakille¹⁴ **môbez-i môbezân**’ın Mecûsilikteki en yüksek makam olduğunu ve başının **âlimu’l-ulemâ** şeklinde tercüme edildiğini kaydetmektedir. Diğer taraftan o, **môbez-i môbezân**’ın tüm dînî işlerden sorumlu olduğunu, kâdilkudâtın ise böyle bir sorumluluğunun olmadığını, dolayısıyla ikisi arasında bir benzerlik kurulmasının yanlış olduğunu kaydetmektedir¹⁵. Kanâatimize göre böyle bir etkilenenin var olup olmadığını tespitinin, Kassasbeh’in belirttiği gibi, ifâdelerin benzerliğinden hareketle yapılamayacağı açıktır; fakat onun, iki müesseseyi birisi bütün dini işlerden sorumlu iken diğerrinin sınırlı bir sorumluluğu var diye bu kadar kolay bir şekilde birbirinden ayırması da doğru değildir. Zira, Abbâsî döneminde dahi bu müessesenin devam ettiği, Abbâsîlerin siyâsî kurumsallaşma yönünden ciddi bir İran etkisi altında oldukları bilinen hususlardır.

Aşağıda Ebû Yûsuf’un Harun er-Reşid ve daha önceki halifelerle olan yakın ilişkisi belirtilirken vurgulanacağı üzere bu müessese, bizce, halifelerin gerek ailevî gerekse devlet yönetimi ile ilgili önemli kararları almak hususundaki fetva ihtiyaçları üzerine şekillenmiştir. Bu bağlamda Kassasbeh’in Ebû Yûsuf’un Mâlik b. Enes’le (*er-Redd alâ Malik b. Enes*¹⁶), Ahmed b. Du’âd’ın da mihne sürecinde âlimlerle yaptığı tartışmaları hatırlatarak, kâdilkudâtlığın ulema ile yapılan tartışmalarda kullanılmak için kurulduğu iddiasını¹⁷, biz, kurumun te’sis nedeni olarak görmüyoruz. Zira Ebû Yûsuf’un Mâlik b. Enes’le tartışması daha ziyâde Irâk ve Hicâz ekolleri arasındaki bir

¹³ İbn Sa’d, *et-Tabakât el-Kübrâ*, Beyrut ts., VII, 183; İbn Ebî Şeybe el-Kûfî (ölm. 235), *el-Musannef*, Beyrut 1409, VIII, 254; en-Nevevî (ölm. 676), *Şerhu Müslim*, Beyrut 1407, XIV, s. 122; İbn el-Hacer (ölm. 852), *Fethu’l-Bârî*, Beyrut ts., X, 487.

¹⁴ Yakûbî, *Târîh*, Beyrut ts., I, 177.

¹⁵ Kasassbeh, *The Office of Qadi in the Early Abbâsîd Caliphate: (132-247/750-861)*, Amman 1994, s. 151-2.

¹⁶ Bu eser Ebû Yûsuf’a nispet edilmektedir. Fakat elimizde şu an mevcut değildir.

¹⁷ Kassasbeh, s. 152.

tartışma olarak değerlendirilebilir. Ahmed b. Du'âd'ın mihne tartışmaları sırasında ise kâdilkudâtlık zaten kurulmuştu.

Bu tartışmayı bir yana bırakırsak, kâdilkudâtlığı ithâl bir müessese olarak görmek yerine, onun halife merkezli dâhili ihtiyaçlar sebebiyle ortaya çıktığını varsaymak bizce daha isâbetlidir. Ayrıca isminin İnan dilindeki bir müesseseden hareketle konulmuş olabilme ihtimali; literatürde de bu gibi kullanımların olması sebebiyle muteber bir iddiadır. Fakat bu kültür etkileşimine farklı manalar yüklenmesi uygun değildir.

Diğer taraftan Schacht tarafından dile getirilen devleti, merkezi bir hale getirme ve buna bağlı olarak merkezi yönetim tarafından kâdı atanması ihtiyacının böyle bir müessesenin kurulmasını sağladığı iddiası¹⁸ da atanan kâdılarının sayılarının azlığı sebebiyle temkinli olarak karşılanması gereken bir yaklaşımdır. Zira Ebû Yûsuf'un sadece dört kâdı atadığı bilinmektedir¹⁹. Bu iddia Tyan'ın da belirttiği gibi el-Mansûr'un kâdıları doğrudan atamaya başlamasıyla paralellik arz etmektedir²⁰. Fakat sonraki üç kâdilkudâtın atadığı kâdılar hakkında, elimizde bu dönemi de içine alan eserler olmasına rağmen, bilgi sahibi değiliz. Schacht, ayrıca, bu ünvanın başşehir kâdıları için tahsis edildiğidir, bu sifata sahip kâdının halifenin adalet işlerinde danıştığı birisi olduğunu, dolayısıyla bu kimsenin tüm devleti içine alan bir yetkisinden bahsedilemeyeceğini belirtmektedir²¹. Fakat bu durum Şükrü Özen'in de belirttiği gibi Ebû Yûsuf'un yukarıda sözü edilen atamalarıyla çelişmektedir²².

III. İlk Beş Kâdilkudât

Bu başlık altında Halife Harun er-Reşid'in ve oğulları 'Abdullah el-Me'mûn (198-218/813-833), el-Mu'tasım Billâh (218-227/833-842)'in atadığı ilk beş kâdilkudât üzerinde durulacaktır.

¹⁸ Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, trc. Mehmet Dağ, s. 60.

¹⁹ bkz 47-50 nolu dipnotlar.

²⁰ E. Tyan, "Kâdî", *EF*², 374.

²¹ Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, trc. Mehmet Dağ, s. 61.

²² Şükrü Özen, "Kâdilkudât", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 77.

1. Ebû Yûsuf (ölm. 182/798)

Tam adı Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Hubeş b. Sa'd b. Buceyr el-Ensârî²³ olan Ebû Yûsuf, hicri 113/731-2 yılında Kûfe'de doğmuştur²⁴. Yetim olarak büyümüş ve ilim tahsiline İbn Ebî Leylâ'nın (ölm. 145/762-3) derslerine katılarak başlamıştır. Hocasının da Ebû Hanîfe'nin içtihatlarına başvurduğunu görünce, Ebû Hanîfe'nin derslerine devam etmiştir²⁵. Ebû Hanîfe'den maddî destek de alan Ebû Yûsuf, 17 yıl süreyle²⁶ onun derslerine katılmıştır.

Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'nin ölümünden (150/767) 15 sene sonra Halife Mehdî (158-69/775-785) tarafından kâdı tayin edilmiş (166/782)²⁷ ve bir sonraki Halife el-Hâdi döneminde de görevden alınmamıştır. O, Harun er-Reşid döneminde oluşturulan kâdilkudât kurumuna da ilk atanan kâdı olmuştur²⁸. 5 Rebiülevvel 182/26 Nisan 798'de Bağdat'ta vefat etmiştir²⁹. Ebû Yûsuf, şu an elimizde olmasa da ilk usûl-i fikh kitabını yazan ve Ebû Hanîfe'nin fikhını tüm İslam coğrafyasına yayan kişi olarak bilinir³⁰. Onun Harun er-Reşid'in sorularını cevapladığı *Kitabu'l-Harâc*³¹, *İhtilâfu Ebi Hanîfe ve İbn Ebi Leyla* (Kahire 1357) (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivâyet etmiştir), *Kitabu Redd Ala Siyeri'l-Evzâî* (yay. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut ts.), *Kitabu'l-Âsâr* (Kahire, 1355) adlı eserleri bulunmaktadır.

²³ Künyesi Ebû Yûsuf ile maruf olan Yakûb şu kimselerden rivayette bulunmuştur: Ebû İshâk eş-Şeybânî (ölm. 138/755), Süleymân et-Teymi (ölm.172/788), Yahya b. Said el-Ensârî (ölm. 144/761), Süleymân el-A'meş (ölm.147/764), Hişâm b. 'Urve (ölm.145/762), Ubeydullah b. Ömer el-Ömeri (ölm.147/764), Hanzala b. Ebi Süfyân (ölm. 151/768), Ata b. es-Sâib (ölm.136/753), Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ölm.150/767), el-Haccâc b. Ertat (ölm. 145/762), Leys b. Sa'd (ölm.175/791) ve Eyüb b. 'Utbe (ölm. 160/777). Ondand da Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî (ölm. 189/804), Bişr b. Velîd el-Kindî, Ali b. el-Ca'd (ölm. 230/844), Ahmed b. Hanbel (ölm. 241/855), Yahya b. Ma'în (ölm. 233/847) rivâyette bulunmuştur. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 345; ez-Zehebî, *Siyer*, thk. Nezir Hamedan, Beyrut 1993, VIII, 535.

²⁴ ez-Zehebî, *Siyer*, VIII, 536.

²⁵ Salim Ögüt, "Ebû Yûsuf", *DİA*, X, İstanbul 1994, 262.

²⁶ ez-Zehebî, *Siyer*, VIII, 536-537.

²⁷ İbn Sa'd, et-*Tabakâtü'l-Kübrâ*, VII, 330.

²⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 345.

²⁹ İbn Sa'd, et-*Tabakâtü'l-Kübrâ*, VII, Beyrut tsz., 330; İbn Hibbân, *Meşahir*, thk. Merzuk Ali İbrahim, Kahire 1991, s. 270; ez-Zehebî, *Siyer*, VIII, 537.

³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 348.

³¹ Neşreden: İhsan Abbas, Bulak 1302, Kahire 1352; Beyrut 1985.

Ebû Yûsuf'un kâdilkudât oluşunun Hanefî Mezhebinin Abbâsi devletinin resmi mezhebi haline gelmesini sağladığı söylenir³². Sonuç bölümünde bu konuya değineceğiz. Biz burada gerek klasik kaynaklarda gerekse modern çalışmalarda çokça yazılan ve yukarıda kısaca üzerinde durduğumuz Ebû Yûsuf'un hayatı üzerinde yoğunlaşmak istemiyoruz. Onun daha çok kâdilkudâtlık müessesesini ihdas eden Halife Harun er-Reşid'le ilişkisi üzerinde duracağız. Fakat öncelikle yukarıda da belirtildiği gibi Ebû Yûsuf'un, Halife Mehdi-billah (775-785) ve el-Hâdi (785-786) zamanlarındaki kâdılıkları üzerinde durmak istiyoruz.

Ebû Yûsuf'un küçüklüğünden beri yüzyüze kaldığı geçim sıkıntısının da etkisiyle Abbâsi Halifesi Mehdi-billâh (775-785) zamanında Bağdat'a geldiği anlaşılmaktadır. O, Ebû Hanîfe'nin talebesi olmasının verdiği nüfuzla kısa sürede Halife'yle tanışabilmiştir. Vekî, Ebû Yûsuf'un el-Mehdî zamanında da daha sonra Halife olacak Musâ el-Hâdi'nin kâdılığını yaptığını³³ belirtmektedir. Hatta onunla beraber Cürcan'a gitmiştir. Ebû Yûsuf'u bu bağlamda el-Hâdi'nin lalası olarak düşünebiliriz. Burada dikkat çekici husus, Ebû Yûsuf'un oğlunu yerine kâdı olarak bırakmak istemesi ve bu durumun el-Mehdî tarafından onaylanmasıdır³⁴. Bu olay Ebû Yûsuf'un Halife nezdinde sahip olduğu konumu göstermesi bakımından önemlidir. el-Mehdî'nin vefatı üzerine yeni Halife el-Hâdi ile birlikte Ebû Yûsuf da Bağdat'a dönmüştür. Vekî, **Ahbâru'l-Kudât** adlı eserinde Musa el-Hâdi'nin Bağdat'da kâdılığı ikiye ayıran ilk kişi olduğunu kaydetmektedir³⁵. Halife, batı kısmın kâdılığına Ebû Yûsuf'u getirirken, doğu kısmın kâdılığına Saîd b. Abdurrahman el-Cumahî'yi getirmiştir³⁶. Ebû Yûsuf, bu görevi yeni Halife, Harun er-Reşid zamanında da devam ettirmiştir. Harun er-Reşid de onu kâdilkudât olarak atamıştır.

Ebû Yûsuf'un yukarıdaki halifelerle olan yakın ilişkileri ve görevleri dikkate alındığında bu müessesenin tarihini biraz daha erkene çekebiliriz. Zira Ebû Yûsuf, veliahtla Cürcan'a gidişi ve yerine oğlunu bırakması

³² Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebî", **DİA**, XVI, İstanbul 1997, s. 3-5

³³ فهذا يدل على أن أبا يوسف استقضى في أيام المهدي لموسى على بابه el-Vekî, **Ahbâru'l-Kudât**, Beyrut t.s., III, 256.

³⁴ el-Vekî, **Ahbâru'l-Kudât**, III, 256.

³⁵ a.g.e., III, 254.

³⁶ el-Vekî, **Ahbâru'l-Kudât**, III, 254.

düşünüldüğünde daha sonra kurulacak olan kâdilkudâtlığın yetkilerine sâhip gibi görünmektedir. Bu da akıllara, kâdilkudâtlığın bir müessese olarak re'sen mi kurulduğu yoksa Ebû Yûsuf'un halife nezdinde kazandığı itibar sebebiyle onun için bulunan bir sıfat mı olduğu sorusunu getirmektedir. İşte bu noktada belki möbez-i möbezân müessesesi akıllara gelmiş ve muhtevası farklı olsa da bu müessese kâdilkudâtlık müessesesine isim babalığı yapmıştır. Bu noktada kâdilkudât ile möbez-i möbezân ifadelerinin eş anlamlı kullanılmalarını gösteren yukarıda belirtilen kayıtlar önem taşımaktadır.

et-Tenûhi'nin rivayetleri, Ebû Yûsuf'u daha önce devlet nezdinde görevler almamış bir âlim gibi gösterse ve yukarıda kaydedilen bilgilerle çelişir gibi görünse de Ebû Yûsuf'la Harun er-Reşid arasındaki yakın ilişkiyi göstermesi bakımından büyük öneme sahiptir. Bu yakınlamada Ebû Yûsuf'un üst düzey komutanlara ve Harun er-Reşid'e verdiği fetvaların etkili olduğu anlaşılmaktadır. et-Tenûhi'nin kaydettiği ilk rivayet, Bağdat'da Halife'nin komutanlarından birisine yemin konusunda fetva vermesidir. Bunun üzerine ismi et-Tenûhi tarafından kaydedilmeyen komutan, ona maddî yardımda bulunmuştur. et-Tenûhi, babasından nakille, bu durumun Ebû Yûsuf ile Harun er-Reşid arasındaki yakınlık için ilk adım olduğunu kaydeder³⁷.

Yine et-Tenûhi'nin bir diğer nakline göre yukarıda zikri geçen komutan Harun er-Reşid'i üzüntü içerisinde görmüştür. Harun er-Reşid ondan, dini bir mesele ilgili fetva almak için kendisine bir fakîh bulmasını istemiş; o da onun huzuruna daha önce bağlantısı olduğu Ebû Yûsuf'u getirmiştir. Harun er-Reşid ona, birisini zina yaparken gören imamın, zina yapana hadd cezası vermesinin gerekip gerekmediğini sormuştur. Ebû Yûsuf, bunun gerekmediğini belirtmesi üzerine, Harun er-Reşid, oğullarından birisini bu hal üzere gördüğünü belirterek, Ebû Yûsuf'a dönerek "bunu nereden söyledin?" demiştir. Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'in "haddleri şüphelerle düşürün"³⁸ hadisini delil olarak sunmuştur. Bunun üzerine Harun er-Reşid durumu bizzat gözleriyle gördüğünü belirterek Ebû Yûsuf'a "sen hangi şüpheden bahsediyorsun" diye çıkmıştır. Fakat Ebû Yûsuf, haddler konusunda delilin bilgi olamayacağını kaydederek,

³⁷ Ebû Ali el-Kadi Muhassin b. Ali b. Muhammed Tenuhi, **Neşvarü'l-Muhâdara ve Ahbâru'l-Müzâkere**, thk. Abbud Salici, Beyrut 1971, I, 252.

³⁸ Tirmîzi, K. el-Hudud, 6.

haddin Allah'ın hakkı olduğunu ve imamın da bu haddi yerine getirmekle memur olduğunu belirtmiştir. Yine Ebû Yûsuf, kimsenin kendi hakkını kendi bilgisiyle alma hakkı olmadığını kaydederek hadd cezasının ancak ikrar ve beyyine ile sabit olacağı üzerinde durmuştur. Bunun üzerine Harun er-Reşid, ona hediyeler vermiş ve bu olaydan sonra özel meselelerinde ondan fetva istemeye başlamıştır³⁹.

et-Tenûhi, Ebû Yûsuf'un Harun er-Reşid'in özel meseleleri hakkında iki fetva daha verdiğini kaydetmektedir. Bunlardan birincisi, Harun er-Reşid'in gerdanlığını kaybetmesi ve cariyelerinden birisini onu çalmakla itham etmesi ile alakalıdır. Harun er-Reşid cariyesine bunu itiraf ettireceğine dair talâk, itâk ve hac üzerine yemin etmiş fakat cariyesi bunu inkâr etmiştir. Harun er-Reşid, yeminini bozmaktan korkunca Ebû Yûsuf'u bu konuda fetva vermesi için davet etmiştir. Ebû Yûsuf, Halife'den kendisini yukarıda ismi geçen cariyeye ve bir hizmetçi ile beraber bırakmasını istemiştir. Ebû Yûsuf, cariyeye ile anlaşarak Halifeyi çağırmıştır. Harun er-Reşid, cariyeye üç defa üst üste gerdanlığı sormuş, cariyeye de birincisinde inkar, ikincisinde itiraf, üçüncüsünde ise tekrar inkar etmiştir. Bunun üzerine Harun er-Reşid, cariyeye neden böyle yaptığını sormuş o da Ebû Yûsuf'un kendisine böyle emrettiğini belirtmiştir. Bütün bu olayların sonunda Ebû Yûsuf, Harun er-Reşid'e cariyenin kabul etmesiyle onun yemin keffaretinden kurtulduğunu söylemiştir. Böylece Ebû Yûsuf, Harun er-Reşid'i yeminini bozmaktan kurtarmış ve onun nezdinde büyük itibar kazanmıştır⁴⁰.

İkinci olay da şu şekildedir: İsa b. Ca'fer'in satmayacağı veya hibe etmeyeceği konusunda yemin ettiği cariyesini, Halife Harun er-Reşid, satın almak istemişti. Fakat İsa b. Cafer yukarıda bahsedilen yemini sebebiyle ne yapacağını bilemiyordu. Ebû Yûsuf, yarısını hibe etmesini ve yarısını satmasını istedi. O, bunun üzerine yemin etmediği için ne hibe etmiş ne de satmış oluyordu. Ebû Yûsuf, bu fetva üzerine yine yüksek meblağda hediyeler almıştır⁴¹.

³⁹ et-Tenûhi, *Neşvaru'l-Muhâdara*, I, 252.

⁴⁰ et-Tenûhi, *Neşvaru'l-Muhâdara*, VII, 44.

⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 456.

Kâdilkudâtm yetkileri bağlamında Ebû Yûsuf'un atamaları ön plana çıkmaktadır. Ebû Yûsuf tespitlerimize göre, Yahya b. İmran'ı Faris'e⁴², Nasr ez-Zuhali'yi Rey'e⁴³, el-A'la b. Harun Enbâr'a⁴⁴, Abdurrahman b. Meshher'i Ahvaz'a kâdı olarak atamıştır⁴⁵. Bu kâdılar ile ilgili bilgiler aşağıya çıkarılmıştır. Atamalarla ilgili değerlendirme sonuç bölümünde yapılacaktır.

İlk Kâdilkudât Ebû Yûsuf'un Atadığı Kâdılar

	Adı	Görev Yeri	Memleketi	Özelliği
1	Yahya b. İmrân	Fâris	Bağdad	Ebû Hanife'yle doğrudan bağlantısı yok ⁴⁶
2	Nasr ez-Zuhâlî	Reyy		Ebû Yûsuf'un ashâbından, Mâlik b. Enes'in <i>Muvattâ'</i> sına sâhip ⁴⁷
3	el-'Alâ b. Hârûn	Enbâr	Irak	Daha sonra Remle kâdısı olmuş ⁴⁸
4	'Abdurrahman b. Meshher	Ahvaz	Kûfe ⁴⁹	-

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 242. وكان أبو يوسف القاضي ولاة قضاء فارس.

⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 76. وكان أبو يوسف قد كلم الرشيد فرد إليه قضاء الري وكان عنده الموطأ عن مالك بن أنس.

⁴⁴ *Vekî*, ولي أبو يوسف العلاء بن هارون أبا يزيد بن هارون بكى بأبي يعلى قضاء الأنبار، فاستعفى ورجع بالقمطر، ومضى إلى فلسطين *Ahbâru'l-Kudât*, I, 368.

⁴⁵ *Vekî*, *Ahbâru'l-Kudât*, I, 368.

⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 167.

⁴⁷ *a.g.e.*, XIII, 285.

⁴⁸ *a.g.e.*, XII, 234.

⁴⁹ *a.g.e.*, X, 237.

2. Ebû'l-Bahterî Vehb b. Vehb el-Kureşî (ölm. 200/815)

Kureyş'ten olan Ebû'l-Bahterî⁵⁰, yetiştiği şehir Medîne'den Şam bölgesine yerleşmiş, oradan da Bağdad'a geçmiştir⁵¹. Kaynaklarda hadis vaz'ıyla meşhur olduğu kaydedilir⁵². Ebû'l-Bahterî, Halife Harun Reşid zamanında doğduğu şehir olan Medîne'den Bağdad'a gelmiştir. O, Doğu Bağdat'taki el-Asker el-Mehdî'ye kâdı olarak tayin edildi. Daha sonra azl edilmiş ve Bekkâr b. Abdullah ez-Zübeyrî'den sonra Medine kâdılığına tayin edilmiştir⁵³. Aynı zamanda Medine'nin harb işleri ve ek olarak namaz kıldırma görevi de ona verilmiştir⁵⁴. Bu görevinden azledildikten sonra Bağdâd'a dönmüş ve ölünceye kadar burada ikamet etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'nin kaydına göre Ebû Yûsuf'un vefatından sonra el-Bahterî onun yerine kâdılkudât olmuştur⁵⁵. Kendisini medh eden çok sayıda şiir yazılmıştır⁵⁶. *Fezâ'ilu'l-Ensâr, Nesebû Veledi İsmail, er-Râyât, Tasm ve Cedîs* isimli kitaplar yazdığı kaydedilir⁵⁷. İbn Sa'd, kendisinden “Kureyşin ileri gelenlerinden yaşlı birisi, fakat hadis konusunda böyle olamamış, münker hadisler rivayet eder ve hadisi terk edilmiştir” şeklinde bahsetmektedir⁵⁸.

el-Bahterî, ilk siyasî fetvayı veren kâdılkudât olarak belirtilebilir. Zira bundan önceki kâdılkudâtın daha ziyade özel fetvalar verdiği hakkında rivâyetler bulunmaktadır. Bu siyasî fetvanın İslam tarihinde bir ilk olması sebebiyle üzerinde durmak istiyoruz. Abbâsi devletinin komutanlarından Yahya b. 'Abdullah et-Tâlibî, Fah savaşından kaçmış ve Deylem bölgesine gitmiştir. Burada halkı kendisine biata çağırın Yahya, bölgede 176/791 yılında bir isyan

⁵⁰ Ebû'l-Bahterî Vehb b. Vehb b. Kebîr (Kesîr) b. 'Abdullah b. Zam'a b. el-Esved b. 'Abduttâlîb b. Esed b. Abduluzâ b. Kusayy b. Kilâb el-Kureşî el-Esedî el-Medenî. Ubeydullah b. Ömer el-Amrî, Hişâm b. Urve b. ez-Zübeyr, Cafer b. Muhammed es-Sadık ve diğerlerinden hadis nakletmiştir. Ondandır Recâ b. Sehl es-Sâgânî, Ebu'l-Kasım b. Said b. el-Müseyyeb ve diğerleri hadis nakletmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 456.

⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât el-Kübrâ*, VII, 332.

⁵² Ebu Ahmed Abdullah b. Udayy el-Cürçani, *el-Kâmil*, thk. Süheyl Zekkar, Beyrut 1998 (üçüncü baskı), VII, 63.

⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakât el-Kübrâ*, VII, 332.

⁵⁴ *a.g.e.*, VII, 332.

⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 186.

⁵⁶ *a.g.e.*, XIII, 456.

⁵⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, VI, 40.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât el-Kübrâ*, VII, 332.

hareketi çıkarmıştır. Harun er-Reşid, bu isyan hareketini bastırmak üzere el-Fazl b. Yahya'yı elli bin kişilik bir kuvvetle bölgeye göndermiştir. el-Fazl, Yahya'yı teslim olmaya iknâ etmiş ve onunla bir emân anlaşması imzalamıştır. Bu emân, Ebu'l-Bahterî, Muhammed b. el-Hasan ve diğerlerinin bulunduğu bir ortamda Halife'ye ulaşmıştır. Harun er-Reşid öncelikle Muhammed b. el-Hasan'a emân hakkındaki görüşünü sormuş, O, emânın sahih olduğunu daha önce savaşın birisi olmasına karşın, onun bu emânla emîn birisi haline geldiğini kaydetmiştir. Harun er-Reşid, Ebû'l Bahterî'den emâna bakmasını söylemiş o da emânın menkuz olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Harun er-Reşid “sen kâdılkudâtsın daha alimsin” diyerek emânı yırtmıştır. Bu olay sonunda hapse atılan Yahya, kısa bir süre sonra ölmüştür⁵⁹.

3. Ali b. Zabyân b. 'Ubeydullah b. Ömer (ölm. 192/807)

Ebu'l-Hasan 'Ali b. Zabyân el-'Absî, öncelikle Bağdad'ın doğu tarafının kâdılığına getirilmiştir. Bu görevinden sonra kâdılkudât olan 'Ali b. Zabyân'ın, bu görevini Bağdad'da meşhur Kasru'l-Huld'da ifa ettiği rivayet edilir⁶⁰. Vekî, babasına oğlunun kaç sene kâdılık yaptığını sormuş ve yedi sene diye cevap almıştır⁶¹. Ebû Hanîfe'nin ashâbından olan Ali b. Zabyân, hadis kaynaklarında, naklettiği “المدير من الثالث / el-müdebberu mine's-sülüs” hadisi sebebiyle yalancılıkla ve hadis inkarcılığı ile suçlanmaktadır⁶². 192/807 yılında Kırmisin'de (قرمىسين) vefat eden Ali b. Zabyân'ın Harun er-Reşid'le beraber dolaştığı kaydedilir⁶³.

4. Ali b. Harmele et-Teymî

Ebû Hanîfe'nin ashâbından olan Ali b. Harmele, onun gibi Teym er-Rebâb kabilesindedir⁶⁴. Kûfeli olan Ali b. Harmele, Muhammed b. el-

⁵⁹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, Beyrut 1971, y.y. 1959, VI, 234; İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, XIII, 11.

⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 441.

⁶¹ el-Vekî, *Ahbârul-Kudât*, III, 286.

⁶² Zeylâ'î, *Nasbu'r-Râye*, IV, 36.

⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 441.

⁶⁴ el-Vekî, *Ahbârul-Kudât*, III, 288.

Hasan'ın⁶⁵ vefatından sonra Bağdad'da kâdilkudâtlık yapmıştır. Ebû Hanife'nin ve Ebû Yûsuf'un ashabındandır. Ebû Yûsuf'tan hadis nakletmiştir. Ondan da Ali b. Miknef el-Kûfî rivayette bulunmuştur. Kendisinden vitir namazı ile ilgili bir hadis rivayet edilir⁶⁶. Diğer taraftan, hilâlin görülmesi ile ilgili ikinci kâdilkudât Ebu'l-Bahterî ile Harun er-Reşid arasındaki bir konuşmayı, İsmail b. Hammâd b. Ebû Hanife, Ali b. Harmele et-Teymî'den nakletmektedir⁶⁷. Ayrıca Vekî, onu, Vâsıt kâdıları arasında da saymaktadır⁶⁸.

5. Yahya b. Eksem (Ölm. 243/857)

Tam adı Ebû Muhammed Yahya b. Eksem b. Muhammed b. Katan b. Sem'ân b. Müşnic et-Temîmî el-Üseyyidî el-Mervezi⁶⁹ olan Yahya b. Eksem'in *hakîmu'l-Arab* olarak bilinen Eksem b. Sayfî ile akrabalığı olduğu belirtilmektedir. Temîm kabilesinin Üseyyid b. 'Amr b. 'Amr b. Temîm koluna nispet edilir⁷⁰.

Merv'de 159/775-6 yılında doğan Yahya b. Eksem, yirmili yaşlarında Bağdat'a gelmiştir. Onun, küçükken Abdullah b. Mübarek'ten hadis dinlediği kaydedilir⁷¹. Basra kâdısı olması ile ilgili rivâyet İslâm mîras hukuku ile alakalıdır. Buna göre el-Me'mun (813-833), Basra'ya kâdı tayin etmek istediğinde, kendisine Yahya b. Eksem getirilmiştir. Halife el-Me'mun onu kısa boylu ve çirkin olması sebebiyle hakîr görmüş, bunu anlayan Yahya ise ona, “şayet kasıt ilmin, yaratılışım değilse bana soru sor” demiştir⁷². Bunun üzerine el-Me'mun, daha sonra miras hukukunda *me'mûniyye* diye bilinecek meseleyi sormuş, Yahya da soruya ilk ölenin erkek mi kadın mı olduğu sorarak cevap

⁶⁵ Kaynaklarda Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin kadilkudatlık yaptığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Sadece bu ibarenden böyle bir sonuç çıkarılabilir. Fakat biz bunu tercih etmedik. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 412.

⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 412.

⁶⁷ a.g.e., XIII, 451.

⁶⁸ Vekî, *Ahbâru'l-Kudat*, III, 322.

⁶⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yan*, VI, 147.

⁷⁰ a.g.e., VI, 147.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, Beyut 1408, II, 86.

⁷² İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yan*, VI, 147.

vermiştir⁷³. Bu cevabı üzerine el-Me'mun onu muhtemelen Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'nin yerine Basra kâdısı atamıştır⁷⁴. Fakat bu atamaya Basra sâkinleri, yeni kâdının genç olması sebebiyle itiraz etmiştir. Yahya b. Eksem bu itirazlara şu şekilde cevap vermiştir: “*Ben Resulullah'ın Mekke'nin fethi günü tayin ettiği Attâb b. Esîd'den, Yemen'e tayin ettiği Mu'âz b. Cebel'den, Hz. Ömer'in Basra'ya kâdı olarak atadığı Ka'b b. Su'r'dan (yaş olarak) daha büyüğüm*”⁷⁵.

Yahya b. Eksem'in Basra'ya kâdı olarak atandığı tarihi Hatîb el-Bağdâdî, 202/816 olarak kaydetmektedir⁷⁶. Onun, Ebû Hanife'nin torunu İsmail b. Hammâd'dan sonra, Basra kâdılığına atandığı kaydedilir. Bir diğer rivayete nazaran kâdılığı 18 sene, yani 220/836 yılına kadar devam etmiştir. Yukarıda ismi geçen Ebû Hanife'nin torunu ise ondan sonra Basra kâdısı olmuştur⁷⁷.

Yahya b. Eksem ile Halife el-Me'mun arasındaki yakınlık her geçen gün artmış ve Yahya, halifenin vazgeçilmez adamlarından biri haline gelmiştir. Bu dönemle ilgili olarak Hatîb el-Bağdâdî, Halife üzerinde iki şahsın etkili olduğunu, bunlardan birisinin Yahya b. Eksem, diğerinin Ahmed b. Duâd olduğunu kaydeder⁷⁸. Hatta vezirlerin ona danışmadan herhangi bir iş yapmadıkları şeklinde kayıtlar bulunmaktadır⁷⁹. el-Me'mun, Yahya b. Eksem'i terfi ettirerek, kâdilkudât tayin etmiştir⁸⁰. Yahya b. Eksem, Medînetu'l-mansûr kâdısı Ebu'l-Velid Bişr b. Velid el-Kindî'yi (ölm. 238/852) kendi kazâlarını

⁷³ “Birisi ölse, anne, baba ve iki kız çocuk ona mirasçı olsalar, sonra da taksimden önce kız çocuklarından birisi ölse ve zikredilenler ona mirasçı olsa, bu meselenin çözümü nasıl olur?” Bu miras meselesi Halife Me'mun tarafından Yahya b. Eksem'e yöneltilmiş, o da ilk ölenin erkek mi bayan mı olduğunu sorarak konuyu anladığını göstermiştir. Şayet ilk ölen erkeğe bu şahıs babanın babası olur, mirasçı olur ve miras bu durumda 54 hisseye bölüştürülür. Diğer durumda yani ilk ölenin kadın olması durumunda ise annenin babası olur ve hisse alamaz. Bu durumda miras on iki hisseye taksim edilir. İbn Muflih, *el-Furû'*, VIII, 412.

⁷⁴ İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, Kahire tsz., s. 520.

⁷⁵ Burada İbn Hallikan'ın *Vefeyatu'l-A'yan* isimli eserinde yaptığı hatırlatmayı nakletmek istiyoruz. Resulullah, Attâb b. Esîd'i 21 -bir diğer rivayete göre 23- yaşında atamıştı. Attâb Mekke'nin fethi günü Müslüman olmuştu. İbn Hallikan, *Vefeyatu'l-A'yan*, VI, 147.

⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 202.

⁷⁷ a.g.e., XIV, 202.

⁷⁸ a.g.e., XIV, 201; *Vefeyâtu'l-A'yân*, VI, 149.

⁷⁹ a.g.e., XIV, 202.

⁸⁰ a.g.e., 201; *Vefeyâtu'l-A'yân*, VI, 149.

uygulamadığı gerekçesiyle Me'mun'a şikayet etmiş, Halife onu yanına çağırılmış ve neden böyle yaptığını sormuştur. Bunun üzerine Bişr, onun beldesini ve etrafını dolaştığını fakat onu öven bir kişiyle karşılaşmadığını kaydetmiştir⁸¹. Bu hâdise, bizlere, kâdilkudâtlık müessesesinin o zamanki durumu ile ilgili bazı ipuçları vermektedir. Buna göre kâdilkudât, kâdılara kendi hükümlerini uygulaması yönünde telkinde bulunabilmekteydi. Fakat bu konudaki bir ihtilafta karar mercii yine halifeydi.

Yahya b. Eksem'in el-Me'mun'la birlikte çeşitli askeri seferlere katıldığı bilinmektedir. Bunlardan 217/832'de Mısır'a yaptığı seferden sonra Yahya'nın burada üç gün süre ile kâdılık yaptığı ve Me'mun'la beraber bölgeden ayrıldığı burada zikredilmelidir. Yine o, el-Me'mun'un Femussulh'a gidişinde de onun yanındadır⁸². Kâdilkudâtlık müessesenin yetkileri ile ilgili bir olayı burada hatırlatmamız gerekmektedir. Yahya b. Eksem, yine el-Me'mun'la beraber 215/830 yılında Rum bölgesine hareket ettiğinde Bağdat'ın doğu tarafına Cafer b. İsa el-Basrî'yi kâdi olarak bırakmış, bunun üzerine el-Me'mun, el-Hüsni diye bilinen bu şahsı görevden almış yerine, Harun b. Abdullah'ın getirmiştir⁸³. Fakat daha sonra Harun da görevden alınarak yerine yine el-Hüsni getirilmiştir. Bu olay da bize kâdilkudât atamalarında halifenin onay makamı olduğunu göstermektedir.

Halife el-Me'mun'un hayatının sonlarına doğru Yahya b. Eksem'le arası bozulmuştur. Öyleki o, kardeşi el-Mu'tasım'a ona yaklaşmamasını ve onunla istişarede bulunmamasını vasiyet etmiştir. Yeni halife olan el-Mu'tasım Yahya'yı vazifesinden azletmiş ve evinde haps etmiştir. el-Mütevekkil'in halifeliği ise Yahya için yeni bir umut olmuştur. 237/851'de el-Mütevekkil, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Ebi Duâd'ı kâdilkudâtlıktan almış, Yahya b. Eksem'i bu göreve getirmiştir. Onu ek bir vazife olarak İbrahim b. er-Rebi el-Enbârî'nin yerine mezalim mahkemesine atamıştır⁸⁴.

Yahya b. Eksem'in el-Mütevekkil tarafından 240/853 yılındaki ikinci azlinde 80.000 dinarı ve Basra'daki geniş arazileri müsâdere edilmiştir. O,

⁸¹ a.g.e., XI, 158.

⁸² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 158.

⁸³ *Vefeyâtu'l-A'yân*, VI, 149.

⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 315.

Mekke'ye giden el-Mütevekkil'in kendisini affetmesi üzerine geri dönme kararı almıştır. Fakat Medine yakınlarındaki Rebeze'de vefat ederek buraya defnedilmiştir⁸⁵. **en-Nucûm ez-Zâhire**'de ölüm tarihi için 243/856 yılı kaydedilir⁸⁶. Yine **en-Nucum ez-Zâhire**'de yukarıda bahsedilen Basra kâdılığının yanısıra, Bağdad, Kûfe ve Samerra kâdılıklarında bulunduğu zikredilir⁸⁷.

Yahya b. Eksem'in el-Me'mun başta olmak üzere devlet ricaliyle yakın ilişkisine dâir klasik dönemden başlamak üzere çeşitli iddialar bulunmaktadır. Bu iddiaların başında onun içki ve eğlence meclislerine katıldığı, hamr içtiği iddiası gelmektedir. Bu iddialara delil olarak aşağıda hem orijinal hem de Türkçe ifadesiyle verdiğimiz Yahya b. Eksem'in şu şiiri delil olarak gösterilir:

يا سيدي وأمير الناس كلهم قد جار في حكمه من كان يستقيني
إني غفلت عن الساقى فصيرني كما تراني سلب العقل والدين
لا أستطيع نموضاً قد وهى جسدي ولا أجب المنادي حين يدعوني
فاختر لبغداد قاض اني رجل الراح يقتلني والعود يحيني⁸⁸

*Ey efendim ve halkın emiri, bana şarap sunan davranışında haksızlık etti,
Bana şarap sunandan habersizdim, beni gördüğün gibi akıl ve dini almış hale getirdi,
Kalkamıyorum, vücudum dayanıksız hale geldi, münadi beni çağırdığında cevap veremiyorum,*

Bağdad'a bir kâdi seç, ben şarabın öldürdüğü, udun ise canlandırdığı bir adamım.

Bunun yanında lûti olduğu ile ilgili iddialar da ona atfedilen şiirlerde kendisine delil bulabilmektedir. Hatta el-Me'mun'un kendisini bu konuda bazı

⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 201; *Vefeyâtu'l-A'yân*, VI, 149.

⁸⁶ **en-Nucûm ez-Zâhire**, II, 217.

⁸⁷ a.g.e., II, 217.

⁸⁸ İbn Abdi Rabbih, *İkdu'l-Ferid*, Kahire 1968, VI, 345. Basit bahrinde (müstef'ilun feilun failun müstef'ilun failun)

köleleri ile imtihandan geçirdiği hakkında da rivayetler bulunmaktadır⁸⁹. Diğer taraftan klasik dönemde Yahya b. Eksem'i öven âlimler de bulunmaktadır. Mesela Ahmed b. Hanbel bu iddiaları inkâr etmiştir⁹⁰. Yine Halife el-Mütevekkil'in Ahmed b. Hanbel'e Yahya b. Eksem'in kâdılığı konusunda sorduğu ve onun olumsuz bir cevap vermediği rivayet edilir⁹¹.

İsâm Muhammed Şebaru, Yahya b. Eksem hakkında ifade edilen bu iddiaların el-Me'mun'un son döneminde yayılmaya başlayan Mutezili hareketle bağlantılı olduğu kanaatindedir. Zira bu dönemde, Yahya b. Eksem kâdılkudâtlıktan uzaklaştırılmış, onun yerine mutaassıb bir Mutezili olan Ahmed b. Duâd getirilmiştir⁹². Daha sonra el-Mütevekkil zamanında Mutezililere karşı hareket başlayınca yine Yahya b. Eksem kâdılkudâtlığa getirilmiştir⁹³. Hatta onun "Kur'an Allah'ın kelamıdır, kim ki o mahlûktur derse tövbe etmesi istenir, eğer tövbe etmezse boynu vurulur" dediği kaydedilir⁹⁴.

Halife el-Me'mun, mut'anın helal olduğunu ilan etmesi üzerine onunla Yahya b. Eksem arasında geçen şu diyalog onun bu konu ile alakalı görüşlerini ortaya koymaktadır. Yahya b. Eksem Me'mun'a mut'anın zina olduğunu belirtmiş, Me'mun da ona, bunu nereden çıkardın şeklinde çıkmıştır. O da "Kur'an-ı Kerim'den ve Resulullah'ın sünnetinden" diye cevap vererek el-Mu'minûn suresinin 1-7. âyetlerini okumuştur⁹⁵.

Yahya b. Eksem'in, kadınların temizlik (tuhr) döneminin süresi ile alakalı olarak zikrettiği görüşü, Hanefi kaynaklarında yer almaktadır. Ona göre tuhrun en az süresi, on dokuz gündür. Zira bir ay, hayız da tuhr da içine alır. Bu ay 29 gün veya daha fazla olabileceğinden ve hayızın azami süresi on gün olduğundan tuhr için on dokuz gün kalır⁹⁶.

⁸⁹ Bu şiirler ve iddialar için bkz. İsâm Muhammed Şebaru, **Kâdılkudât fi'l-İslam**, Beyrut 1992, s. 167-174.

⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, I, 315.

⁹¹ **Vefeyâtu'l-A'yân**, VI, 149.

⁹² İsâm Muhammed Şebaru, **Kâdılkudât fi'l-İslam**, 175.

⁹³ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, I, 316.

⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, XIV, 201.

⁹⁵ İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Beyrut 1998, X, 319.

⁹⁶ Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebidi, **el-Cevhere en-Neyyire**, thk. İlyas Kaplan, Beyrut 1971, I, 28.

Muhammed b. Seleme, Yahya b. Eksem'in âlimlerin ihtilaf ettiği konularda en bilgili kişi olduğunu kaydeder. Yine aynı şahıs Yahya b. Eksem, bir konuda alimlerin ittifakı var derse, Irak ehlinin onun sözüne itimad edeceklerini belirtir. Yahya da kölenin şahitliğinin kabul edilemeyeceği konusunda âlimlerin ittifak ettiğini söylemiştir⁹⁷.

Değerlendirme

Kâdılkudât müessesesinin oluşumunu ve ilk kâdılkudâtları incelediğimiz bu makalemizde şu sonuçlara ulaştık:

1. Kâdılkudât müessesesinin isim babalığını eski Sâsâni müessesesi Möbez-i Möbezân'ın yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak bunlar birbirinden farklı müesseselerdir. Birincisi, ilk dönemlerde halifenin bazı özel fetvalarıyla uğraşan kâdı iken, diğeri tüm Zerdüşterin lideri konumundaydı.
2. Kaynakların eksiklikleri ve tutarsızlıkları bir yana bırakılırsa, kâdılkudâtlığın Abbâsi devletindeki kâdıları yönetecek bir kâdı bulma ihtiyacı üzerine kurulmadığı, özellikle Ebû Yûsuf'un halife nezdindeki özel konumu sayesinde şekillendiğini ifade edebiliriz. Daha açık bir ifadeyle, oluşum döneminde kâdılkudâtların Halifenin özel bazı işlerinde kendisine fetva veren bir kâdı olduğunu söyleyebiliriz. Bu konudaki örnekler yukarıda zikredilmiştir.
3. Abbâsi devletinin, Ebû Yûsuf'la beraber Hanefî ekolündeki âlimleri kâdılkudâtlığa getirdiği iddiası da doğru değildir. Ebû Yûsuf'tan hemen sonra gelen ikinci kâdılkudâtların Ebû'l-Bahterî Hanefilikle alakası olmayan bir âlimdir. Daha sonraki kâdılkudâtların Irak bölgesinden, bazılarının da Ebû Hanîfe'nin ashabından olması, bizce Ebû Yûsuf'un kâdılkudâtlığı ile açıklanamamalıdır. Kanaatimizce bu konudaki doğru okuma, Abbâsi devletinin Irak bölgesini merkez almış bir devlet olması ve bu bölgenin âlimlerini bu makamla taltif etmesi şeklindedir.

⁹⁷ Serahsi, **Mebcut**, XIX, Beyrut 1986, 152.

4. İlk kâdilkudâtların sınırlı bölgelere kâdı atamaları yaptığı görülmektedir. Ebû Yûsuf'un kâdı tayinleri genellikle, henüz adı konulmamış Hanefî mezhebinin ilim adamı bakımından beslendiği bölgelere olmuştur. Ebû Yûsuf'un bu bölgelerde Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi olması sebebiyle bir üstünlüğü bulunmaktadır. Fakat onun, Medîne kâdısı ile yaşadığı polemik farklı bir ekole sahip bir coğrafyada bu üstünlüğe sahip olmadığını göstermektedir. Bununla beraber kâdilkudâtların kâdı atamaları hususunda, elimizde, sağlıklı yorum yapabilecek veri olmadığını hatırlatmamız gerekmektedir.
5. Ebû Yûsuf bir yana bırakılırsa, ilk kâdilkudâtların fetvaları hakkında kaynaklarda hemen hemen hiç bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda sadece Yahya b. Eksem'in bir kaç fetvasına rastlamaktayız. Bu durum halife nezdinde fetva vermesi, dolayısıyla fetvalarının yayılmaması şeklinde yorumlanabilir.
6. Ebû Yûsuf dışında ilk kâdilkudâtların hepsi özellikle muhaddisler tarafından hadis uydurmak başta olmak üzere çeşitli tenkitlere uğramışlardır. Bu tenkitlerin en ağırı Yahya b. Eksem'e yapılmış, şarap içmek ve lutî olmakla itham edilmiştir. İddialardaki bu aşırılık o dönemdeki Mutezili muhalefetle açıklanmaktadır.
7. Kâdilkudâtlık özellikle ikinci kâdilkudâtin yukarıda bahsedilen fetvasıyla siyasete karışmıştır. Yahya b. Eksem'in Mutezili karşıtı tutumu ve fetvasıyla da daha siyasî bir kurum halini almıştır.